

WOJCIECH ZAROSA
UJK, Kielce

DZIESIĘCINA W USTAWODAWSTWIE POLSKICH SYNODÓW DIECEZJALNYCH W XIII-XV WIEKU

Oddawanie dziesięciny na rzecz Kościoła należało do obowiązków posiadaczy ziemi: szlachty, rycerstwa, ludności kmiecej. Kontestowanie lub zaniedbywanie tejże powinności było traktowane jako grzech ciężki. Obok treści religijnej istotne były aspekty prawne, odnoszące się do tego obowiązku, zawarte w statutach synodalnych. Zakres chronologiczny niniejszego artykułu obejmuje okres wyznaczony przez daty pierwszego, znanego nam średniowiecznego synodu diecezjalnego, który odniósł się do kwestii dziesięcinnych (1256) oraz ostatniego z nich, który przypada na koniec wieku XV (1487). Omówione zostanie ustawodawstwo dziesięcinnie wydawane przez synody archidiecezji gnieźnieńskiej oraz diecezji: krakowskiej, płockiej, wrocławskiej, poznańskiej i wrocławskiej. Pominęto natomiast diecezje: litewskie, krzyżackie¹, pomorskie oraz lubuską, dla której nie zachowały się żadne statuty dziesięcinnie.

Mimo, iż zagadnienie dziesięcin zostało w polskiej historiografii już wielokrotnie poruszone², nadal istnieje odczuwalna potrzeba rozwijania badań w tej kwestii. Dotyczy to zarówno materialnego charakteru dziesięciny, jak również przepisów prawa kanonicznego, które rozwijane m. in. podczas zgromadzeń hierarchów kościelnych na kolejnych synodach

¹ Ostatnio tematykę tę podjęli m.in.: A. Radziwiński, *Synodalstatuten im Deutschordensland Preußen*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hrsg. N. Krupa, L. Zygnier, Göttingen 2006, s. 157-177; A. Mentzel-Reuters, *Preussische Diözesanstauten und Reformen im Deutschen Orden*, w: *Von der Ordnung zur Norm: Statuten in Mittelalter und Früher Neuzeit*, hrsg. G. Drossbach, Paderborn-München-Wien-Zürich 2010, s. 55-70.

² A. Helcel, *Badania w przedmiocie historii dziesięcin w Polsce, szczególnie pod względem tak zwanej dziesięciny swobodnej i dziesięciny oddawanej w gonitwę*, Warszawa 1863; W. Abraham, *O powstaniu dziesięciny swobodnej. Studium z dziejów prawa kościelnego w Polsce*, „Biblioteka Warszawska” 1891, t. 4; M. Wyszyński, *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej*, t. 1: *Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, t. 8 (1929); J. Dudziak, *Dziesięcina*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszczyk, L. Bienkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1983, s.600-602; Tenże, *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1974; J. Walachowicz, *Dziesięcina biskupia na Pomorzu Zachodnim w okresie wczesnofeudalnym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 51, z. 1-2, 1999; P. Plisiecki, *Relacje dziesięcinnie w dekanacie Kije według tzw. Liber Beneficiorum Jana Długosza*, Lublin 2002; Tenże, *Z badań nad siecią parafialną i dziesięciną. Przykład parafii w Dobrowodzie*, „Teki Komisji Historycznej. Oddział PAN w Lublinie” 1 (2004); Tenże, *Akt wdzięczności czy zapłata? Z badań nad rozumieniem dziesięciny w Polsce średniowiecznej*, w: *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu*, red. K. Bracha, P. Kras, Warszawa 2010; J. Matuszewski, *Dziesięcina kościelna w Małopolsce w świetle „Liber Beneficiorum” Iwana Długosza*, w: *Symbolae historio-iuridicae Lodzienses Iulio Bardach dedicatae*, Łódź 1997; Tenże, *Decima lignorum – Jagiellovy VAT*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 46, z. 1-2, 1994; M. Młynarska-Kaletynowa, *Ius gonitwe w świetle materiałów procesowych klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu z lat 1358-1362*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s.348-355.

średniowiecznych, precyzowały charakter oraz formę tejże daniny. Edycji statutów diecezjalnych podjęło się w przeszłości wielu badaczy, z których bezsprzecznie najwięcej w tej dziedzinie dokonał Jakub Sawicki, wydając swoją monumentalną serię *Concilia Poloniae*³. Cennych uzupełnień dostarczają również edycje statutów synodalnych dla innych polskich diecezji⁴.

Należy zaznaczyć, że teksty statutów, które dotyczą dziesięcin, zachowały się niekompletnie, a niekiedy również fragmentarycznie. Często statuty te są wzmiankowane lub znane z późniejszych odpisów i streszczeń. Niekiedy brak również odpowiedniej podstawy źródłowej jeśli chodzi o okoliczności, jak i sam fakt odbycia się synodów diecezjalnych. Literatura, która dotyczy aktywności synodalnej w średniowiecznej Polsce jest ogromna⁵ i nadal poszerzana. Synody diecezjalne analizowane były w kontekście recepcji i rozpowszechniania, nadrzędnych względem nich, postanowień synodów prowincjonalnych, choć ostatnio rozpatruje się je raczej jako płaszczyznę, na której władze kościelne – zwłaszcza w wieku XV – próbowały realizować idee reformy kościelnej.

Podstawowymi źródłami prawa kanonicznego dla orzeczeń średniowiecznych synodów diecezjalnych dotyczących dziesięciny były: Biblia⁶, normy prawne wdrażane na kolejnych

³ W tej pracy wykorzystano edycje źródłowe zebrane przez Sawickiego dla archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji poznańskiej oraz diecezji wrocławskiej; *Concilia Poloniae, Źródła i studia krytyczne*, wyd. J. Sawicki, t. 5: *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950; t. 6: *Synody diecezji poznańskiej i ich statuty*, Poznań 1952; t. 10: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Poznań 1963.

⁴ Dla diecezji krakowskiej: *Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis typis mandata*, [w:] *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 4, wyd. U. Heyzmann, Kraków 1875; B. Ulanowski, *O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego w Polsce*, Kraków 1887; *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera z października 1320 r.*, wyd. J. Fijałek, Kraków 1915; *Statuty synodalne krakowskie Zbigniewa Oleśnickiego (1436, 1446)*, wyd. S. Zachorowski, Kraków 1915. Dla diecezji wrocławskiej: *Statuta synodalia dioecesis wladislawiensis et pomeraniae*, wyd. Z. Chodzyński, Warszawa 1890.

⁵ Dla synodów prowincjonalnych i legackich; W. Abraham, *Studia krytyczne do dziejów średniowiecznych synodów prowincjonalnych Kościoła polskiego*, Kraków 1917; T. Silnicki, *Kardynał legat Gwido. Jego synod wrocławski w r. 1267 i statuty tego synodu*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, Lwów 1931; M. Wszyński, *W sprawie drugiego statutu dziesięcinnego arcybiskupa Pelki*, w: Tamże; M. Morawski, *Synod prowincjonalny prowincji gnieźnieńskiej w dawnej Polsce*, Włocławek 1935; I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971; W. Wójcik, *Ze studiów nad synodami polskimi*, Lublin 1982; W. Góralski, *Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium*, „Prawo Kanoniczne” R. 27, 1984, nr 3-4, s. 149-170; W. Uruszczak, *Ustawodawstwo synodów Kościoła katolickiego w Polsce w XIII i XIV wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 51, z. 1-2, 1999; W. Góralski, *Statuty arcybiskupa Mikołaja Trąby*, w: *Mikołaj Trąba mąż stanu i prymas Polski. Materiały z konferencji. Sandomierz 13-14 czerwca 2008*, red. F. Kiryk, Kraków 2009; M. M. Grynicz, *Aktywność reformatorska arcybiskupa Jarosława z Bogorii na przykładzie jego działalności ustawodawczej*, w: *Ecclesia semper reformanda. Kryzys i reformy średniowiecznego Kościoła*, red. G. Ryś, T. Gałuszka, T. Graff, Kraków 2013, s. 273-283; Dla synodów diecezjalnych: B. Ulanowski, *Kilka uwag o statutach synodów diecezjalnych krakowskich z XIV-go i XV-go stulecia*; W. Góralski, *Z przeszłości synodalnej diecezji plockiej*, „Studia Plockie”, t. 13, 1985; Tenże, *Synody w historii Kościoła w Polsce: szkic do dziejów ustawodawstwa synodalnego*, „Studia Plockie” t. 27, 1999; L. Zygnier, *Synody diecezjalne metropolii gnieźnieńskiej na przełomie XIV i XV wieku (Gniezno-Kraków-Plock-Poznań-Włocławek)*, w: *Kultura prawna w Europie Środkowej*, red. A. Barciak, Katowice 2006; Tenże, *Działalność synodalna biskupów plockich w XIV-XV wieku*, „Studia Plockie” t. 40, 2012; Tenże, *Późnośredniowieczne synody narzędy reformy Kościoła*, w: *Ecclesia semper reformanda*; Tenże, *W sprawie synodu prowincjonalnego w Uniejowie w 1414 r.*, w: *Si vis pacem para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, red. R. Majzner, Czestochowa -Włocławek 2013.

⁶ Dziesięcina po raz pierwszy pojawiła się w Księdze Rodzaju, kiedy to Abraham w zamian za błogosławieństwo oddał „dziesiątą część” z łupów wojennych; zob. Rdz, 14, 17-21. Przepisy prawa mojżeszowego usankcjonowały dziesięcinę, jako podatek na rzecz utrzymania stanu kapłańskiego. Danina ta, miała pełnić również funkcje dobroczynne; zob. Kpł 27, 30-33; Lb 18, 21-24; Pwt 14, 22; Pwt 14, 28-29. Prorok Malachiasz ostrzegał przed

soborach powszechnych⁷, synodach legackich⁸ oraz – bezpośrednio – decyzje synodów prowincjonalnych⁹. Duże znaczenie posiadały także zbiory i kodyfikacje prawa kanonicznego, w których również zawarto przepisy określające normy prawne dziesięciny¹⁰.

W świetle znanych źródeł, pierwszą diecezją metropolii gnieźnieńskiej, która poprzez synody rozpoczęła wdrażanie ustawodawstwa dziesięcinnego była diecezja wrocławska¹¹. W XIII wieku biskupi wrocławscy, mimo częstych sporów z Piastami śląskimi osiągnęli na Śląsku potężną pozycję. Okres ten przypadał na rządy biskupie trzech wybitnych postaci Kościoła śląskiego i polskiego: Wawrzyńca (1207-1232), Tomasza I (1232-1268) oraz Tomasza II (1270-1292). Wszyscy trzej podjęli walkę o wolność Kościoła w swojej diecezji oraz przyczynili się do rozwoju gospodarczego Śląska, dzięki popieraniu i intensyfikowaniu kolonizacji na prawie niemieckim¹².

Jednym z głównych problemów Kościoła śląskiego w tym czasie była bez wątpienia dziesięcina, wokół której ogniskowały się liczne spory z książętami śląskimi¹³. Dziesięcina na Śląsku miała bardzo różny charakter. Teoretycznie należała do biskupów, ale rozporządzali nią także książęta i możni. Początkowo oddawano ją w miodzie i skórach, ale wraz z rozwojem gospodarczym stopniowo wykształciła się dziesięcina snopowa¹⁴.

oszustwami związanymi z oddawaniem dziesięcin: zob. Mt 3, 6-13. Mimo, iż Jezus i jego uczniowie koncentrowali się głównie na aspektach duchowych w Nowym Testamencie zawarte są pewne wskazówki dotyczące utrzymania osób głoszących Ewangelię: Mt 10, 10; 1 Kor 9, 1-27.

⁷ Do najważniejszych soborów, które zajęły się dziesięciną zaliczyć można: II sobór laterański (1139); III sobór laterański (1179); IV sobór laterański (1215); Sobór w Vienne (1311-1312). Na tychże zgromadzeniach podjęto palące problemy, które ujawniły się wraz z rozwojem stosunków dziesięcinnych; zob. *Dokumenty soborów powszechnych*, t. II, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2002, s. 148, 182, 186-189, 270-273, 294-296, 296-298, 302, 556, 608-611.

⁸ Instytucja legata papieskiego wykształciła się w II poł. XI wieku, za czasów pontyfikatu papieża Aleksandra II (1061-1073) i Grzegorza VII (1073-1085). Legaci mieli stanowić podporę papieży w szerzeniu nowych idei i prądów związanych z reformą Kościoła. Pierwsze synody w średniowiecznej Polsce odbywały się pod przewodnictwem legatów papieskich, którzy wdrażali normy powszechnego prawa kanonicznego do stosunków panujących w metropolii gnieźnieńskiej. O organizacji, uczestnikach i funkcjonowaniu synodów legackich w Polsce zob. W. Góralski, *Synody w historii*, s. 147-149. Najważniejsze statuty dotyczące problematyki dziesięcinnnej pochodzą z synodów legackich odprawionych dla metropolii gnieźnieńskiej przez arcybiskupa Jakuba z Leodium (1248) oraz kardynała Gwidona (1267); zob. W. Góralski, *Statuty synodalne legata*, s. 149-170; T. Silnicki, *Kardynał legat Gwido*, s. 48-68.; Teksty statutów synodalnych wydanych przez Jakuba z Leodium zob. *Wiadomość o zbiorze statutów synodalnych polskich powszechnych w prowincyj Gnieźnieńskiej*, w: *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 1, wyd. A. Helcel, Warszawa 1856, s. 349-350. Tekst statutów wydanych przez kardynała Gwidona zob. *Antiquissime constitutiones synodales provinciae gneznensis maxima ex parte*, wyd. R. Hube, Petersburg 1856, s. 63-65.

⁹ Ustawodawstwo dziesięcinnne synodów prowincjonalnych jest bardzo obszerne. Najważniejsze decyzje dotyczące dziesięcin podjęły synody prowincjonalne z lat: 1217; 1233; 1262; 1285; 1290; 1309; 1326; 1357; 1420. Katalog przepisów wydanych przez synody prowincjonalne (w tym statuty dziesięcinnne) zawarł w swojej pracy I. Subera, *Synody prowincjonalne*, s. 38-86 (tam też odwołania do źródeł); zestawienie dotyczące podejmowanych przez synody prowincjonalne problemów zawarł także W. Uruszczak, *Ustawodawstwo synodów*, s. 133-147.

¹⁰ Przede wszystkim *Decretum Gratiani*, w: *Corpus Iuris Canonici*, t. 1, wyd. E. Friedberg, Graz 1955, C. 16, q. 42, 43, 44, 45, 46, 47, 55, 56, 57, 65, 66, 67, 68.

¹¹ Ostatnio o statutach synodów diecezji wrocławskiej: W. Mrozowicz, *Breslauer Synoden des Mittelalters und ihre Widerspiegelung in den Quellen. Ausgewählte Probleme, w: Partikularsynoden*, s. 275-289.

¹² T. Silnicki, *Dzieje i ustroj Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953, s. 138.

¹³ O sporach książąt śląskich z biskupami wrocławskimi zob. W. Abraham, *O powstaniu*, s. 168-176.

¹⁴ Tamże, s. 161.

Zgodnie z postanowieniem soboru laterańskiego IV (1215) koloniści zostali zobowiązani do płacenia dziesięciny pełnej¹⁵. Stało się to pretekstem dla biskupa Wawrzyńca oraz popierającego go arcybiskupa Henryka Kietlicza, do wystąpienia przeciwko nadawaniu wolnizn, w trakcie których koloniści zostali zwolnieni od płacenia dziesięcin. Spór między księciem Henrykiem I Brodatym, który sprzeciwiał się nakładaniu dziesięcin na kolonistów oraz biskupem ciągnął się z przerwami w latach 1215-1227. W tym czasie doszło do kilku sądów papieskich oraz wzajemnych skarg kierowanych przez obie strony do papieża¹⁶. W 1227 roku spór zakończył się ugodą między księciem a biskupem wrocławskim Wawrzyńcem. Uzgodniono, że dziesięcina zostanie rozciągnięta na ludność służebną, która dotąd była z tego obowiązku zwolniona¹⁷. Z inicjatywy księcia utrzymano przywilej rycerski oddawania dziesięciny bez jej zwożenia. Ugoda ta była o tyle ważna, że stała się podstawą do przepisów, które wydał synod prowincjonalny z 1233 r. zwołany przez arcybiskupa Pełkę¹⁸.

W 1256 roku biskup Tomasz I¹⁹ odprawił we Wrocławiu synod diecezjalny, który w skali ogólnopolskiej należy uznać za synod wprowadzający przepisy dotyczące dziesięciny. W wydanych wówczas normach, synod nakazał duchownym parafialnym podczas niedzielnych mszy, w okresie od lipca do połowy sierpnia, przy biciu dzwonów i zgaszonych świecach ogłaszanie ekskomuniki nałożonej na osoby, które zdecydowałyby się dokonywać oszustw przy płaceniu dziesięcin. Zapis odniósł się głównie do tych, którzy próbowaliby zabraniać swoim poddanym oddawania dziesięciny oraz tych, którzy zdecydowaliby się próbować przekupstw i nie oddawać dziesięcin do wyznaczonych kościołów²⁰.

Kolejnym ważnym synodem dla rozwoju prawodawstwa dziesięcinnego w tej diecezji był synod wrocławski odprawiony w 1279 roku przez biskupa Tomasza II. Synod powtórzył wcześniejszy przepis wydany na synodzie z 1256 r., dodając sankcję *trium marcum argenti* wobec duchownych, którzy nie ogłaszaliby informacji o osobach ekskomunikowanych z powodu niepłacenia dziesięciny²¹. Synod diecezji wrocławskiej, odprawiony przez biskupa

¹⁵ *Dokumenty*, t. II, s. 294-296.

¹⁶ T. Silnicki, *Dzieje i ustrój*, s. 148-150; B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, s. 147-148; W. Abraham, *O powstaniu*, s. 172-176.

¹⁷ *Cum enim ex abusu prave consuetudinis et antiquate quidam homines, vulgariter appellati Smardones, Lazaky, Strozones, Popraznici, arratores, decimas non solverant, pretatus dux ad plenam solutionem decimarum pro bono pacis ipsos astrinxit potestate principatus*; *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, wyd. G. A. Stenzel, Breslau 1845.

¹⁸ Według W. Abrahama na synodzie prowincjonalnym odprawionym przez arcybiskupa Pełkę w 1233 r. rozciągnięto obowiązek płacenia dziesięciny na wszystkich wiernych; W. Abraham, *O powstaniu*, s. 176.

¹⁹ Biskup Tomasz I za swoją działalność zmierzającą w stronę emancypacji Kościoła wrocławskiego spod wpływów świeckich spotkał się z osobistymi represjami. Z inicjatywy księcia Bolesława Rogatki biskup został porwany i uwięziony na okres sześciu miesięcy (październik 1256-kwiecień 1257). Spór osiągnął apogeum, kiedy na synodzie prowincjonalnym z 1257 roku ogłoszono przeciwko Bolesławowi Rogatce krucjatę. O rządach biskupich Tomasza I zob. T. Silnicki, *Dzieje i ustrój*, s. 155-170.

²⁰ *Ut omnes presbiteri par[ochi]ales singulis diebus dominicis tempor[e] [m]essis scilicet in iulio et uque ad medium [aug]usti quolibet anno pulsatis campanis [et can]delis extinctis excommunicent illos, q[ui]os dominus archiepiscopus excommunicavit scilicet occupatores, impediore, seu violentos sive fraudulentos decimarum et prohibent [es de]cimas in villis suis componi et e[os], qui, quamvis pro certa summa pecunie em[er]unt decimas, sed non exsolverunt, et detentores vi [decimarum] ascriptarum ecclesie contra voluntatem*. Tekst statutu podaje za: J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. X, s. 327.

²¹ Tamże, s. 331-332.

Konrada w 1446 roku, powołał się na synod z 1256 i w powtórzył postanowienia statutu dziesięcinnego biskupa Tomasza I²².

Diecezja krakowska doczekała się licznych statutów dziesięcinnych, które wydawane były na synodach tejże diecezji w XIV i XV wieku. Krakowskie prawodawstwo dziesięcinnie otwiera synod odprawiony 2 października 1320 r. przez biskupa krakowskiego Nankera²³. Synod ten, zwołany w celu *reformationem morum* wydał zbiór praw, określane jako *Constitutiones synodales Nankeri*, liczący ok. 50 statutów odnoszących się do różnych spraw kościelnych²⁴. W statucie *De occupatoribus decimarum* ustanowiono sankcję ekskomunikacji oraz karę wiecznego potępienia na osoby – bez względu na stan, urząd lub godność – które nie oddawałyby dziesięciny lub zabraniały swoim poddanym jej oddawania²⁵. Jednocześnie zobowiązano duchownych parafialnych do ogłaszania tego wyroku publicznie, czyli w kościołach podczas niedziel i świąt. W przepisie *De decimarum deduccione* nakazano oddawanie dziesięciny do 15 sierpnia (*ad festum Assumptionis Beate Marie Virginis*). Jeśli zbiórka dziesięciny z jakiegoś powodu się opóźniała²⁶, chłopci otrzymywali wtedy prawo zwózki zboża do stodół²⁷. W II połowie XIV wieku w Małopolsce, coraz szerzej upowszechniała się dziesięcina pieniężna, co spowodowane było intensyfikacją kolonizacji na prawie niemieckim²⁸. Pojawienie się pieniądza, jako ekwiwalentnego środka płatności w stosunku do snopów (dziesięcina snopowa) oraz ziarna (dziesięcina małdratowa) było niewątpliwie korzystne z punktu widzenia osadników, którzy dążyli do płatności w zryczałtowanej formie.

²² Tamże, s. 45-46.

²³ O biskupie Nankercie zob. L. Łętowski, *Katalog biskupów, pralatów i kanoników krakowskich*, t.1: *Biskupi krakowscy*, Kraków 1852; T. Silnicki, *Biskup Nanker*, Warszawa 1953; K. Ożóg, *Formacja intelektualna biskupów krakowskich w średniowieczu*, w: *Cracovia-Polonia-Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzi i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 168-169.

²⁴ Kodyfikatorzy oparli się na szerokiej podstawie prawnej: statutach poprzedników Nankera (niezachowanych do naszych czasów) a także *Clementinae* papieża Klemensa V (1314,1317 r.) oraz *Decretales* papieża Grzegorza IX (1234 r.). Prawdopodobnie wpływ na kodyfikację miały również ustalenia synodów zachodnioeuropejskich. O tymże synodzie zob. B. Ulanowski, *Kilka uwag*, s. 4-7; *Najstarsze statuty*, s. 117-121 (tam też teksty statutów).

²⁵ *Excommunicacionis et eterne dampnacionis pene sub(i)cimus omnes et singulos, cuiuscuiuscumque conditionis, dignitatis aut status existant, violentos, fradatores, occupatores et detentores decimarum et eos, qui in villis suis manifeste vel occulte (decimas) vendi, colligi prohibent et conduci, non obstante occasione seu excusacione cuiuslibet heredis, quam omnino frivolam reputamus. Quam excommunicacionis sententiam in dictos malefactores singulis annis, cum tempus messis intare ceperit, omnes ecclesiarum rectores publicare in suis ecclesiis teneantur omnibus diebus dominicis et festivis.*; Tekst statutu podaje za *Najstarsze statuty*, s. 46-47.

²⁶ Zgodnie z orzeczeniem soboru laterańskiego IV (1215) nakazano oddawanie dziesięciny przed zapłatą wszelkich podatków i czynszów na rzecz instytucji świeckiej, uzasadniając tę decyzję pierwszeństwem Boga w odbiorze należnych mu świadczeń. W ten sposób więc, starano się zabezpieczyć odbiorców dziesięciny przed spadkiem jej realnej wartości; *Dokumenty soborów*, s. 296-297. Postanowieniem synodu legackiego z 1248 r. dziesięcina miała być oddawana w ciągu 8 dni po zakończeniu żniw. Zakazano jednocześnie zwózki dziesięciny do stodół, jeśli dziesięcina nie zostanie oddana; *Wiadomość o zbiorze*, s. 349-350.

²⁷ *Statuimus et precipimus, ut omnes ecclesiastice persone, cuiusunque conditionis et status existant, decimas suas usque ad festum assumptionis beate Marie virginis vendere, colligere et conducere non ne(g)ligant nec omitant. Si quis autem hoc facere distulerit, de cetero licitum et liberum sit colonis annonas suas in (h)orrea sua conducere decimis relictis in campis sub aliquot proborum virorum testimonio fideadingo;* *Najstarsze statuty*, s.47.

²⁸ Z. Kaczmarczyk, M. Szaniecki, *Kolonizacja na prawie niemieckim w Polsce a rozwój renty feudalnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t.3, 1951, s. 70-74.

Duchowieństwo zainteresowane utrzymaniem dziesięciny snopowej nie chciało uwzględnić sprzeciwu kolonistów wobec dziesięciny *more polonico*²⁹. Kazimierz Wielki, opierając się na wzorach śląskich, podjął szerszą niż jego poprzednicy akcję kolonizacyjną zwłaszcza w regionach słabo dotąd zaludnionych, upatrując w tym zjawisku szansę na przebudowę struktury społecznej³⁰.

Za czasów biskupa krakowskiego Bodzanty (1348-1366) doszło w latach 1352-1361 do sporu z królem Kazimierzem Wielkim o dziesięcinę z nowizn oraz jej formę. Stronnikiem króla w tej sprawie okazał się arcybiskup Jarosław Bogoria Skotnicki (1342-1376). W 1352 r. król wydał ordynację, która wprowadzała wobec ludności kmiecej obowiązek zwożenia dziesięciny własnym zaprzęgiem. Szlachta uzyskała zaś, prawo pierwokupu dziesięcin z jej osad do 25 lipca (*ad festum sancti Jakobi Apostoli*)³¹.

Prawdopodobnie w 1356 r. biskup Bodzanta odprawił synod diecezjalny³², nakazujący płacenie dziesięcin z nowizn³³, co stało w sprzeczności z przywilejem arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego, który zwalniał kolonistów z dziesięciny z gruntów uzyskanych przez karczunek i osuszanie bagien³⁴. Poza tym biskup zwolnił mieszkańców ziemi lubuskiej, sieciechowskiej i łukowskiej z obowiązku płacenia dziesięcin z powodu złego stanu gospodarczego tej części biskupstwa wywołanego najazdem Tatarów i Litwinów.

Ponadto, zdecydowano się obniżyć wysokość dziesięciny na Podhalu z powodu słabych warunków glebowych tego regionu. Jednoznacznie orzeczono również, że dziesięcina snopowa nie może ulec zamianie na dziesięcinę w innej formie³⁵. Z 1359 roku pochodzi ordynacja biskupa Bodzanty, która w praktyce powtarzała uchwały domniemanego synodu z 1356³⁶. Spór między biskupem Bodzantą, a królem rozgorzał na nowo, a zakończyło go dopiero wydanie w 1361 r. *Arbitrale Decretum*, przez wizytującego diecezję krakowską arcybiskupa Jarosława Bogorię Skotnickiego. Postanowiono wówczas, że osoba szlacheckiego pochodzenia, która zdecydowałaby się zatrzymać dziesięcinę zostanie obłożona ekskomuniką, a jeśli

²⁹ Ustawodawstwo polskich synodów prowincjonalnych kilkakrotnie odnosiło się do tej kwestii. Synod odprawiony w Sieradzu w roku 1262 r. przez arcybiskupa Janusza (1259-1271) zakazał zmiany dziesięciny snopowej na małdratową. Synod legacki kardynała Gwidona z 1267 zakazał pod karą ekskomunikacji zamiany dziesięciny snopowej na świecką. Synod łączący arcybiskupa Jakuba Świnki (1283-1314) z 1285 r. zalecał dokładne określanie donacji w dokumencie lokacyjnym wraz z wytycznymi określającymi charakter i formę dziesięcin. Dokument taki należało dodatkowo zaopatrzyć w pieczęć biskupa i patrona; I. Subera, *Synody prowincjonalne*, s. 53-54, 60; *Antiquissime*, s. 63-65.

³⁰ S. Gawlas, *Monarchia Kazimierza Wielkiego a społeczeństwo*, w: *Genealogia, władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, Toruń 1999, s. 215-220.

³¹ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874, t. 1, nr 195, s. 248-249.

³² Synod ten nie jest dostatecznie potwierdzony w źródłach. B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, s. 123-125 twierdzi na podstawie dokumentu zawartego w *Volumina Legum*, t. I, nr. 98-104, s. 44-46, że synod ten odbył się w roku 1356. Na potwierdzenie tej tezy Kumor przytacza listę świadków, którzy mieli uczestniczyć w synodzie. Dokument, na którym opiera się B. Kumor stwierdza jednak, że synod odbył się w roku 1359; *in synodo per Bodzantam Episcoporum Cracoviensem pro uno tempore Cracov: quarta mensis Junii, anno 1369 habitis*. Wobec faktu, że biskup Bodzanta w 1369 roku już nie żył B. Kumor przyjmuje, że synod ten mógł odbyć się w 1356 roku. Mimo, iż synod ten jest słabo potwierdzony w źródłach nie można wykluczyć odprawienia go przez Bodzantę.

³³ Tamże, nr 99, s. 44.

³⁴ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. I. Zakrzewski, t. 3, 1879, nr 1416.

³⁵ VL, nr 99, 100, 101, s. 44-45.

³⁶ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t.3 (1333-1386), wyd. F. Piekosiński, Kraków 1887, nr 730.

w ciągu 6 miesięcy nie ureguluje długu, ekskomunika ta miała przybrać cechy społeczne, spadając na majątki tego właściciela. Prawdopodobnie miało to spowodować presję na właściciela wsi i zmusić do go uregulowania należności. Postanowiono również, że wysokość dziesięciny z ogrodu zależy od narzędzia, którym jest on uprawiany. Wyróżniono zatem dziesięcinę dużą, od pługa (*aratorum magnum*) oraz małą, od sochy (*aratorum parvum*)³⁷.

Ludność kmiecia została ponadto zobowiązana do oddawania dziesięciny konopnej w wysokości trzech snopków od pługu. Powtórzono także, wcześniejszy przepis o terminie pierwokupu dziesięcin przez szlachtę do 25 lipca³⁸. Mimo kontrakcji podjętej przez duchowieństwo krakowskie, na czele z biskupami krakowskimi, nie udało się zatrzymać rozwoju daniny w pieniądzu, która za panowania Kazimierza Wielkiego coraz wyraźniej upowszechniała się w Małopolsce³⁹, choć nadal główną formą pozostawała *decima in agris*.

W okresie pontyfikatu biskupiego Piotra Wysza⁴⁰ (1392-1412) odbył się w 1394 roku synod diecezjalny w Krakowie, na którym zakazano duchownym pod karą ekskomuniki *ipso facto* pobierania dziesięcin, które nie należą im się z mocy prawa⁴¹, co mogłoby przynieść szkodę różnym instytucjom kościelnym⁴².

³⁷ O miarach tych zob. A. Dunin-Wąsowicz, *Miary rolne i miary przestrzeni*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, Warszawa 2000, red. S. Bylina, R. Kiersnowski, S. K. Kuczyński, H. Samsonowicz, J. Szymański, H. Zaremska, s. 218-221.

³⁸ Tekst *Arbitrale Decretum* zob. KDKK, t. 1, nr 225.

³⁹ Badania zachowanych dokumentów lokacyjnych z Małopolski dla lat 1253-1370 przeprowadzone ostatnio przez K. Radomskiego potwierdzają tę tezę. O ile, w latach 1253-1304 na obszarze tym poświadczono źródłowo było 2 dziesięciny pieniężne, o tyle w okresie 1305-1339 liczba ta, wzrosła do 11 takich przypadków. W latach 1340-1370 liczba dziesięcin pieniężnych z zachowanych dokumentów lokacyjnych wyniosła już 58. Należy dodać, że dokumenty lokacyjne nie zawsze zawierały wzmianki o formie dziesięcin, a ponadto większość tego typu materiału źródłowego nie zachowała się do naszych czasów. Liczby, te obejmują rzecz jasna, tylko nowo lokowane osady kmiecie; K. Radomski, *Upięknienie gospodarstw kmiecych w Małopolsce w latach 1253-1370*, Warszawa 2012, s. 57-74. Mimo wszystko szacunki te, pokazują wzrost roli pieniądza w świadectwach dziesięcinnych, który stopniowo upowszechniał się pod wpływem świadomej akcji kolonizacyjnej króla Kazimierza Wielkiego, przy mniej lub bardziej wyraźnym sprzeciwie duchowieństwa.

⁴⁰ O sylwetce i szerokiej działalności biskupa Piotra Wysza zob. L. Łętowski, *Katalog biskupów*, s. 309-338; K. Ożóg, *Formacja intelektualna*, s. 171-173; E. Knapik, *Piotr Wysz wobec kryzysu Kościoła*, w: *Ecclesia semper reformanda*, s. 301-310, L. Zygnier, *Synody diecezjalne*, s. 179-186.

⁴¹ Sieć parafialna nie musiała pokrywać się ściśle ze strukturą dziesięciną. Zjawisko, to wynikało przede wszystkim z faktu powstawania nowych parafii, co prowadziło często do powstawania sporów między duchowieństwem parafialnym. Kościoły bowiem, "rywalizowały", o jak najkorzystniejsze zabezpieczenie własnych dochodów z dziesięcin. Zob. P. Plisiecki, *Z badań nad siecią parafialną i dziesięciną. Przykład parafii w Dobrowodzie*, „Teki Komisji Historycznej. Oddział PAN w Lublinie” 1 (2004), s. 5-22. Decyzja synodu potwierdza tezę, o kształtowaniu się coraz gęstszej sieci parafialnej w XIII i XIV wiecznej Małopolsce, ale proces ten można odnieść również do innych części kraju. Coraz wyraźniej występowało zjawisko "podbierania" dziesięcin przez duchownych stojących na czele poszczególnych kościołów i innych instytucji kościelnych. E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 43-50. Przenikanie się okręgów parafialnych stwarzało więc groźbę nieporozumień między duchownymi wynikających z precedensów zawłaszczania dziesięcin. W. Wójcik, *Ze studiów*, s. 33-43. Zgodnie z postanowieniem synodu gnieźnieńskiego z 1309 r., odprawionego przez arcybiskupa Jakuba Świnkę dziesięciny powinny być oddawane kościołowi, w którym świadczona jest *cura animarum*. Postanowienia tego synodu: I. Subera, *Synody prowincjonalne*, s. 67. Kościoły zabiegały o utrzymanie tzw. *iura parochialia*, czyli prawa do pobierania dziesięcin, nakazu uczestnictwa w mszach świętych oraz pochówku w tych parafiach, do których wierny należał na mocy chrztu. Prawu temu nie podlegała szlachta, która otrzymała przywilej wyboru kościoła; I. Skierska, *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2003, s. 87-91.

⁴² [...]*statuimus, quod deinceps nullus presbiter uel clericus, cuiuscunq[ue] status, dignitatis uel officii existat, aliquam decimam manipulare campestrum a quacunque persona spiritali uel seculari, sub quocunq[ue] colore conquesito uel typo recipere uel usurpare in vilipendium domini et detrimentum nostre Cathedralis, collegiatarum, conventualium predictorum oraculorum, necnon parochialium ecclesiarum, ceterorumque beneficiorum eccle-*

Na początku XV wieku szlachta małopolska, wielkopolska oraz z ziemi dobrzyńskiej wystąpiła przeciwko Kościołowi, co przejawiało się niechęcią wobec prób narzucenia przez duchownych formy oddawanej dziesięciny, uznawanej przez szlachtę za świadczenie wzmacniające ekonomiczny status duchowieństwa.

Rycerstwo wystąpiło wówczas z wielką determinacją w obronie dziesięciny swobodnej (*decima libera*)⁴³, którą płacono na mocy przywileju *iure militari*⁴⁴. Na zjazdach piotrkowskich w 1406 i 1407 r., szlachta z wymienionych wyżej ziem opowiedziała się za obroną przywilejów wydanych przez arcybiskupa Jarosława Bogorię Skotnickiego (dla Wielkopolski) i biskupa Bodzanty (dla Małopolski) w połowie XIV wieku.

Na mocy ugody z 1406 r., którą zawarło rycerstwo z przedstawicielami duchowieństwa, potwierdzono przywilej dziesięciny swobodnej, wprowadzono również pewne zasady sądowe dotyczące osób, które nie wywiązywałyby się z obowiązków płacenia dziesięciny⁴⁵. W kolejnych artykułach powtórzono przepis wprowadzony przez biskupa Bodzantę, dotyczący prawa do zwożenia zboża (wraz z dziesiątą częścią) do stodół, w przypadku opieszałości duchownych. W dalszej części ugody, zajęto się również kwestiami dziesięciny kmiecej oraz prawem pierwokupu dziesięcin⁴⁶.

Zjazd z października 1407 roku zdecydował się na powołanie własnego przedstawicielstwa, które służyłoby pomocą prawną, w przypadku krzywdy ze strony duchownych⁴⁷. Wydarzenia z lat 1406-1407 stanowiły pierwszą, sformalizowaną próbę obrony przywilejów oraz pozycji ekonomicznej i politycznej szlachty, wobec umacniającej się pozycji duchowieństwa. Kolejny synod diecezjalny w Krakowie zwołany w 1423 r. przez biskupa Wojciecha Jastrzębca zajął się wprowadzaniem i dostosowywaniem kodyfikacji prawa kanonicznego sporządzonej na synodzie wieluńsko-kaliskim z 1420 r. z inicjatywy prymasa Mikołaja Trąby⁴⁸.

Synod ten, rozszerzył przepis wydany przez synod Piotra Wysza z 1394 r. i zakazał przyjmowania duchownym tzw. *decima vagas*, czyli dziesięcin nieprzypisanych żadnemu kościołowi lub instytucji kościelnej. W momencie przyjęcia takiej dziesięciny, bez zgody biskupa lub wikariusza generalnego, duchowni zaciągali ekskomunikę *ipso facto*⁴⁹. Za czasów pontyfikatu

siasticorum, nisi iusto titulo et bona fide et racione alicuius beneficii ecclesiastici quaquomodo presumat, contraditores et contravenientes sententiam excommunicationis volumus incurrere ipso facto. Tekst statutu podaje za: B. Ulanowski, *O pracach przygotowanych*, Kraków 1887, s. 35-36.

⁴³ Uściślanie przepisów dotyczących dziesięciny swobodnej, oddawanej przez rycerstwo stało się jednym z głównych aspektów ustawodawstwa dziesięcinowego polskich, średniowiecznych synodów prowincjonalnych. Nakłanianiem do m.in. wywiązywania się z obowiązku płacenia tego rodzaju dziesięciny zajęły się synody prowincjonalne z lat: 1233, 1262, 1326 oraz późniejszego synodu wieluńsko-kaliskiego z 1420 r.; I. Subera, *Synody prowincjonalne*, s. 47, 54, 71-72.

⁴⁴ O znaczeniu tegoż przywileju w życiu gospodarczym szlachty zob. J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań-Wrocław 2001, s. 130-148.

⁴⁵ O procedurze sądowej związanej z nakładaniem ekskomunikacji w sprawach o dziesięciny zob. B. Wojciechowska, *Ekskomunikacja w Polsce średniowiecznej. Normy i funkcjonowanie*, Kielce 2010, s. 221-222.

⁴⁶ O postanowieniach ugody z 1406 i 1407 r. zob. B. Ulanowski, 4-10

⁴⁷ B. Wojciechowska, *Ekskomunikacja*, s. 221-222.

⁴⁸ O kodyfikacji Mikołaja Trąby zob. W. Abraham, *Statuta synodu prowincjonalnego*; T. Silnicki, *Arcybiskup Mikołaj Trąba*, Warszawa 1952, s. 193-199; W. Góralski, *Statuty arcybiskupa Mikołaja*, s. 139-150; J. Krzyżaniakowa, *W służbie króla i Kościoła – wybitni arcybiskupi XV wieku, w: 1000 lat archidiecezji gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 123-129; I. Subera, *Synodu prowincjonalne*, s. 84-89.

⁴⁹ *Prohibemus, ne quispiam clericorum vagas decimas, que dantur per nobiles, sine licencia nostra aut vicarii nostri recipient; alioquin per constitutionem nostri predecessoris quamdam prius editam incurrunt excommunicationis sententiam ipso facto*; zob. *Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis typis mandata. Additis statutis Vielunii et Calissi a. 1420 conditis (et ex rarisimis editionibus – etiam authenticis – nunc iterum editis*, w: SPPP t. IV, wyd. U. Heyzmann, Kraków 1875, s. 86.

biskupiego Zbigniewa Oleśnickiego⁵⁰ (1423-1455) problem dziesięcin w diecezji krakowskiej stał się szczególnie widoczny, co spowodowane było wielką troską tego hierarchy, jeśli chodzi o majątek kościelny. W 1433 roku Władysław Jagiełło na prośbę kardynała Oleśnickiego wystawił dokument, w którym ponowił postanowienia układu z 1359 oraz przyznał prawo używania ekskomuniki i innych kar kościelnych wobec uchylających się od płacenia dziesięciny. Akt zobowiązywał ponadto, starostów królewskich – a więc urzędników państwowych – do ściągania zaległych danin⁵¹. Dokument ten, spowodował wystąpienie szlachty, która po śmierci Władysława Jagiełły (czerwiec 1434 r.) wystąpiła na czele ze Spytkiem z Melsztyna przeciwko stronnictwu Oleśnickiego. Szlachta obok dziesięciny i sądownictwa kościelnego, wystąpiła także przeciwko elekcji Władysława, późniejszego Warneńczyka.

Na zjeździe szlachty i duchowieństwa w 1434 roku osiągnięto kompromis określany jako *Laudum Vartense*. Zawarto tam postanowienia dotyczące sądownictwa kościelnego w sprawach o dziesięciny⁵² oraz postanowienia dotyczące dziesięciny kmiecej i dziesięciny rycerskiej. Kolejny zjazd, w Łęczycy w 1435 r. z inicjatywy arcybiskupa Wojciecha Jastrzębca potwierdził postanowienia *Laudum Vartense*.

W atmosferze zatargu między szlachtą a duchowieństwem Zbigniew Oleśnicki odprawił w 1436 r. w Krakowie synod diecezjalny, który wydał dwa postanowienia dotyczące dziesięcin. Już sam układ statutów świadczy dobitnie o doniosłości problemu i trosce biskupa względem dziesięciny (art. 2. I art. 3). Prawodawcy potwierdzili wydany przez synod Piotra Wysza przepis dotyczący zakazu pobierania dziesięcin, które im prawnie nie przysługiwały pod karą ekskomuniki⁵³.

Drugi ze statutów stanowił pewne *novum*. Dotyczył on bowiem osób, wobec których stwierdzono, że nie oddają dziesięciny. Duchowni zostali zobowiązani do rozgrzeszania również i tego grzechu⁵⁴. Posłużono się tutaj formułą *Peccatum non dimittitur nisi restituatur ablatum* zaczerpniętą z *Liber Sextus* Bonifacego VIII⁵⁵.

⁵⁰ O sylwetce i działalności Oleśnickiego zob. L. Łętowski, *Katalog biskupów*, s. 370-408; K. Ozóg, *Formacja intelektualna*, s. 173-174; Z. Górczak, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999; M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu 1423-1455*, Warszawa 2004.

⁵¹ *Jus Polonicum*, wyd. J. W. Bandtkie, Warszawa 1831, s. 170-171; B. Ulanowski, *Laudum Vartense*, Kraków 1887, s. 70-74; B. Wojciechowska, *Ekskomunika*, s. 224.

⁵² B. Wojciechowska, *Ekskomunika*, s. 225-226.

⁵³ *Preterea considerantes, quomodo licet nonnulli predecessorum nostrarum de solvendis decimis quas sibi Altissimus in signum universalis dominii reservavit et solvi precepit optimis sanctionibus curarunt providere, effrenata tamen plurimorum cupiditas abstinere a verities nesciens nec debito modo gaudere concessis exigit, ut et novis morbis nova remedia apponantur, quocirca vestigiis huiusmodi nostrorum antecessorum inherentes, statuimus et ordinamus, et sub obstaculo malediccioniŝ eterne districte inhibentes pr[æ]cipimus et mandamus, ne quispiam clericorum nostre diocesis secularis sive regularis, cuiuscunq[ue] condicionis, gradus, dignitatis aut preeminencie extiterit, audeat de cetero decimam non suam de manu laycali, eciam sibi sponte oblatam recipere absque episcopi diocesani sui consensu sub pena excommunicationis, quam, si quis in hoc ausu temerario contraverit, ipsum volumus incurrere ipso facto, amissione nichilominus eciam beneficii, si quod habuerit, puniendum, si nec metu huiusmodi pene a receptione huiusmodi decimarum curaverit abstinere;* Tekst statutu podają za: *Statuty synodalne krakowskie*, s. 45-46.

⁵⁴ [...] *Volentes igitur eiusmodi periculoso morbo, quam possumus, adhibere medicinam, omnes et singulos nostre diocesis presbiteros curatos, qui audiendis confessionibus sunt deputati quique deputabuntur in futurum, per viscera misericordie Jesu Christi et sub interminacione eterne dampnacionis obstestamur, requirimus et hortamur, quatenus circa solerter attendant esseque currenti medici non interemptores animarum, quoniam valde periculose evangelice mine sunt, quibus dicitur: si cecus ceco ducatum prestat, ambo in foveam cadunt*” et alia scriptura dicit: *“peccatum non dimittitur, nisi ablatum ei, cui ablatum est, restituatur”*; Tamże, s. 46.

⁵⁵ *Liber Sextus*, CIC, t.2, wyd. E. Friedberg, Graz 1955, VI. 5.12.4.

Spór między szlachtą i duchowieństwem w diecezji krakowskiej został rozstrzygnięty w wydanej w 1437 r. ugodzie małopolskiej (*Laudum Cracoviense*)⁵⁶. Do najważniejszych kwestii, które regulowała ugoda należały, tak jak w przypadku poprzednich kompromisów, sprawy sądowe⁵⁷ oraz dziesięcina.

Postanowiono wówczas, że dziesięcina z ozimin będzie pobierana do jednego tygodnia po święcie św. Jakuba, które przypadało na 25 lipca. Regulowano ponadto kwestie dziesięciny kmiecej oraz dziesięciny rycerskiej⁵⁸.

W 1398 r. biskup płocki, Jakub z Kurdwanowa rozpoczął pracę nad sporządzeniem kodyfikacji prawnej. Jak podkreślają badacze, na ostateczny kształt kodyfikacji złożył się cały proces uporządkowywania i opracowania praw, który ostatecznie zakończył się w roku 26 stycznia 1423 r. ogłoszeniem przez Kurdwanowskiego tzw. „kodyfikacji płockiej”⁵⁹.

W zbiorze tym znalazł się również, obszerny statut dotyczący dziesięcin, który przypominał o konieczności wywiązywania się z powszechnego obowiązku opłacania dziesięciny. Osoby, które w jakikolwiek sposób dopuściłyby się oszustw lub jawnie nie płaciłyby dziesięcin, miały podlegać surowym sankcjom kościelnym. Jak zauważył Stanisław Zachorowski, przepis ten miał bardzo ogólnikowy charakter. Prawodawcy nie odnosili się bowiem do szczegółowych przypadków⁶⁰.

W diecezji wrocławskiej prawodawstwo dziesięcinne otwiera statut wydany na synodzie biskupa Mikołaja Kurowskiego w roku 1402⁶¹. Wezwano wówczas wszystkich piastujących beneficja kościelne z prawem do dziesięciny, by pod karą ekskomuniki korzystali z tego prawa. Kara ta miała obowiązywać również wobec duchownych, którzy by przyjmowali nienależące im dziesięciny⁶². Pod koniec średniowiecza na synodzie diecezji wrocławskiej, który zwołał biskup Andrzej Bniński w roku 1487, nakazano rektorom oraz wikariuszom kościelnym przypominać parafianom o konieczności płacenia dziesięciny. Jednocześnie przypomniano, że dziesięcina należy się Bogu⁶³.

Synod archidiecezji gnieźnieńskiej, który odbył się pod przewodnictwem przeniesionego na arcybiskupstwo gnieźnieńskie z biskupstwa wrocławskiego Mikołaja Kurowskiego, przejął w całości statut dziesięcinny wydany przez synod wrocławski w 1402 roku. Powtórzono więc, że duchowni, którzy pobieraliby nieprawą dziesięcinę, mieli podlegać ekskomunice, którą

⁵⁶ Do podobnej ugody doszło na Mazowszu, w roku 1424 z inicjatywy biskupa płockiego Jakuba Kurdwanowskiego; S. Zachorowski, *Jakób biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396-1425*, Kraków 1915, s. 92-120 (tam też szczegółowa analiza ugody).

⁵⁷ B. Wojciechowska, *Ekskomunika*, s. 226-227.

⁵⁸ A. Prochaska, *O dacie ugody małopolskiej duchowieństwa ze szlachtą za biskupstwa Zbigniewa Oleśnickiego*, Kraków 1899, s. 7-13; *Jus Polonicum*, s. 241-245

⁵⁹ L. Zygmunt, *Synody diecezjalne*, s. 194-200. W innym miejscu badacz ten, zwrócił uwagę na podobieństwa między synodami odprawianymi przez Piotra Wysza, Andrzeja Łaskarzewica oraz Jakuba Kurdwanowskiego; L. Zygmunt, *Drei polnische Bischöfe und Juristen: Peter Wysz, Jakob aus Kurdwanów, Andreas Laskarii und ihre Synodal-tätigkeit in den Diözesen Krakau, Plock und Posen*, [w:] *Partikularsynoden*, s. 239-274.

⁶⁰ S. Zachorowski, *Jakób biskup płocki*, s. 53-54; Tekst statutu zob. B. Ulanowski, *O pracach przygotowawczych*, s. 44-46.

⁶¹ O synodzie tym zob. L. Zygmunt, *Synody diecezjalne*, s. 216-219.

⁶² Tekst statutu zob. *Statuta synodalia dioecesis*, s. 4.

⁶³ *Item ipsi rectores et eorum vicarii inducant parochianos ad solutionem decimarum, quia debitum solvis Dei est, et tributum, quod sibi reservavit in recognitionem generalis domini*; Tamże, s. 24.

wzmocniono dodatkowo formułą *ipso facto*⁶⁴. Nie zdecydowano się jednak na powtórzenie statutu dotyczącego upominania się duchownych o dziesięciny, co według badaczy miało swoje przyczyny w sprzeciwie szlachty wielkopolskiej wobec dziesięcin⁶⁵.

Dla diecezji poznańskiej zachował się tylko jeden statut dziesięcinny, który pochodził z synodu odprawionego w 1420 r. przez biskupa Wojciecha Łaskarzewica⁶⁶. Przyjęto wówczas, niemalże w dosłownym brzmieniu statut dziesięcinny synodu wrocławskiego z 1408 r., który mówił o karaniu duchownych, którzy przywłaszczyliby nieprawą dziesięcinę⁶⁷. W Wielkopolsce również doszło do wystąpień przeciwko dziesięcinie. W 1435 roku na zjeździe piotrkowskim husyci: Spytek z Melsztyna, Abraham Zbąski i Jan Strasz wystąpili przeciwko obowiązkowi oddawania dziesięciny z nowizn oraz zaczęli zachęcać szlachtę do niewywiązywania się z obowiązku płacenia daniny⁶⁸. Wobec działalności opozycji, a głównie Abrahama Zbąskiego oraz popieranym przez niego kapłanów husyckich, biskup poznański Stanisław Ciołek zwołał do Sieradza zjazd szlachty oraz duchowieństwa. 18 maja 1436 roku odbył się zjazd, który sprzeciwił się dziesięcinie oraz grożącym za niewywiązywanie się z tego obowiązku karom kościelnym. Ostatecznie spór został zażegnany w 1445 r., kiedy to arcybiskup Wincenty Kot zawarł porozumienie ze szlachtą w sprawie dziesięcin z pól po zbiegłych i usuniętych kmieciach⁶⁹. Podsumowując, należy zaznaczyć, iż ustawodawstwo dziesięcinne synodów diecezjalnych w Polsce średniowiecznej należało do jednych z najważniejszych kategorii spraw, które synody te regulowały. Z powyższych rozważań wynika bardzo duże zróżnicowanie wydawanych norm dziesięcinnych. Przepisy te dotyczyły bowiem, takich zagadnień jak: wdrażanie ogólnych norm dziesięcinnych przyjętych przez synody prowincjonalne i dostosowywanie ich do warunków poszczególnych diecezji, reakcja na nowe zjawiska gospodarcze i społeczne (walka o dziesięcinę snopową i próba przekreślenia dziesięciny pieniężnej), zabezpieczanie praw kościelnych do dziesięcin poprzez surowe sankcje kościelne (włącznie z ekskomuniką nakładaną w różnej formie), regulacja dziesięcin na płaszczyźnie wewnątrzkościelnej (kwestie przyjmowania nieprawnych dziesięcin oraz tzw. *decima vagas*). Wnikliwa analiza zapisów statutów dziesięcinnych poszczególnych synodów prowadzi do wniosku, że z biegiem czasu duchowieństwo coraz wyraźniej zaostrzało kary kościele wobec osób, które nie wywiązywały się z tego obowiązku. Z drugiej strony wystąpienia szlachty, do których dochodziło już od początku wieku XV, zdają się potwierdzać tezę, że sankcje te okazywały się coraz mniej skuteczne⁷⁰. Mimo to statuty dziesięcinne, opierając się na powszechnym prawie kanonicznym, soborach i usta-

⁶⁴ *Item nullus clericus recipiat decimam de manu laici, que debetur alteri ecclesie de iure. Contrarium faciens scilicet sit excommunicatus ipso facto*; J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. 5: *Synody archidiecezji...*, s. 7, 15.

⁶⁵ Podkreślił to już W. Abraham, *Najdawniejsze statuty*, s. 7 oraz J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, t. 5, s.7; B. Wojciechowska, *Ekskomunikacja*, s. 221.

⁶⁶ Celem synodu odprawionego było dostosowanie oraz wprowadzenie kodyfikacji wielońsko-kaliskiej; L. Zy-gner, *Synody diecezjalne*, s. 209-212.

⁶⁷ *Item nullus clericus recipiat decimam de manu laici, que de iure debetur alteri ecclesie sub penna excommunicationis et alias ad arbitrium nostrum puniendis etc*; zob. Porównania tekstu obu statutów dokonał J. Sawicki, *Concilia Poloniae*: t. 7, s. 31.

⁶⁸ Ruch ten miał znacznie szersze podłoże ideowe. Przede wszystkim chodziło o ograniczenie wpływów potężnego Zbigniewa Oleśnickiego oraz jego stronników. Zob. A. Sochacka, *Konfederacja Spytka z Melsztyna z 1439 r. Rozgrywka polityczna, czy ruch ideologiczny?*, „Rocznik Lubelski”, t. 16, 1973, s. 42-64.

⁶⁹ *Jus Polonicum*, s. 226.

⁷⁰ B. Wojciechowska, *Ekskomunikacja*, s. 230-231.

wodawstwie prowincjonalnym, przekazywały duchowieństwu diecezjalnemu argumentację prawną oraz sposób postępowania w sporach *de decimis*.

W świetle dostępnego materiału źródłowego (głównie statutów synodalnych) nie da się jednoznacznie stwierdzić, dlaczego w jednej diecezji statuty dziesięcenne wprowadzone zostały już w XIII w., podczas gdy w innych polskich diecezjach dopiero w następnych stuleciach. Być może były one wprowadzane równoległe, czego nie można rozstrzygnąć z powodu niekompletności źródeł.

The tithes in legislation of polish diocesan synods in XIIIth and XVth Summary

The issue of tithes was a very important aspect of the diocesan synods' legislative activity. It is also argued that tithes had a great importance for ecclesiastical institutions' functioning. The author makes an attempt of interpretation and analysis of the most important tithes statutes which were issued between XIIIth and XVth century. The author focuses on the archdiocese of Gniezno, diocese of Cracovia, diocese of Breslau, diocese of Plock and diocese of Poznan. These dioceses were responsible for customizing the canon law's norms to regional principle. Those were issued by legate and provincial synods. It is worth noting that diocesan synods reacted for new occurrences and processes having political, economic or social character.

The regulation of the internal church's web of tithes was one of the most important issues with which the diocesan synods' legislation had to deal with. Creation of new structures resulted in the progressive erosion of parish structures. By that time it was hard to decide who should to receive the tithes. Diocesan synods, basing on the common norms, decided to give the tithes only to those clergyman, who provided priestly activity (*cura animarum*). It was also banned to receive *decima vagas* – unspecified tithes.

XVth century brought new trends of tithes payment. The nobility's movement started to struggle with the priesthood with power and position in the Poland, which the best example and symbol was cracovian bishop – Zbigniew Oleśnicki (1423-1455). This movement stood against tithes as well and making attempts of restraining the tithes obligations.

The issue of tithes was a very important aspect of the diocesan synods' legislative activity. It is also argument that tithes had a great importance for ecclesiastical institutions' functioning.

Keywords: Tithe, Synod, Diocese, Clergy, Canon Law, the Middle Ages

Nota o Autorze: Wojciech Zarosa, student Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Zainteresowania naukowe dotyczą świadczeń na rzecz Kościoła w średniowiecznej Polsce, średniowiecznego prawa kanonicznego i jego recepcji w Polsce oraz struktur majątkowych duchowieństwa polskiego w średniowieczu.